

УДК 316.61

Л.Ю. Кожекіна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ
КОНСТРУКТИВІСТСЬКОГО СТРУКТУРАЛІЗМУ
П. БУРДЬЄ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ
ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ
ПЕРЕХІДНОГО СУСПІЛЬСТВА**

Розкривається специфіка процесу політичної соціалізації в соціумі перехідного періоду. Підкреслюється необхідність інтеграції макро- і мікро-соціологічних основ дослідження даного процесу. Аналізується концепція конструктивістського структуралізму П. Бурдьє з точки зору можливостей її застосування до дослідження процесу політичної соціалізації в умовах суспільства, що трансформується.

Ключові слова: політична соціалізація, конструктивістський структуралізм, габітус, соціальний простір, політичне поле, агент.

Актуальність дослідження. Розвиток наукового підходу до дослідження політичної соціалізації передбачає не лише розробку предметної сфери, проблем теорії, але й потребує вирішення ряду методологічних проблем.

З 60-х рр. 20 ст. вивчення соціалізації є інтернаціонально визнаним і інституціоналізованим напрямом соціальних досліджень. У даний час такі дослідження переживають період розширення тематики і появи зацікавлених дослідників. Однак їм нерідко бракує поглибленого опрацювання методологічних проблем, порушених у інтернаціональній науковій дискусії, що ускладнює перехід досліджень соціалізації на якісно вищий рівень [1].

Відсутність загальновизнаних методологічних підходів до дослідження політичної соціалізації призводить до розбіжностей у методиках конкретних соціологічних досліджень і труднощів у порівнянні результатів. Усе це обумовлює необхідність систематичного аналізу методологічних особливостей дослідження процесу політичної соціалізації [2].

Проблема вибору методологічної стратегії і тактики дослідження завжди важлива в науці, особливо коли це питання порушується у відносно нових наукових напрямках.

Дослідження політичного становлення людини проводяться фахівцями з різних галузей науки. При цьому, як зазначає М.О. Головін, вони часто носять в основному політико-психологічний і соціально-психологічний характер,

у той час як повинні стати міждисциплінарними і комплексними, враховуючи багатовимірність об'єкта, і соціологія має внести в них свій вклад. Про це говорив ще на початку 1980-х рр. проф. О.І. Іванов, відзначаючи "полідисциплінарність" досліджень соціалізації замість потрібної комплексності. Нинішній стан досліджень соціалізації такий, що оцінка О.І. Івановим залишається актуальною [3, с. 33–36].

Слід зазначити, що будь-яка спроба розглядати розвиток даного процесу поза політичною, економічною та соціальною реальністю малопродуктивна. Це особливо важливо для перехідного суспільства, яке зазнає соціокультурних трансформацій. Трансформаційний процес неминуче тягне за собою модернізацію самої політичної сфери, видозмінюючи і сам механізм соціалізації особистості, в тому числі і політичної соціалізації, роблячи його суперечливим, вносячи в його зміст елементи стихійності, незавершеності, непослідовності і часто кризовості.

Мета статті – проаналізувати можливості застосування концепції конструктивістського структуралізму для інтерпретації нинішніх політичних реалій українського суспільства, зокрема до дослідження процесу політичної соціалізації.

Інтерес до проблеми політичної соціалізації простежується у роботах як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Зокрема, розгляду сутності політичної соціалізації, її специфіки присвячені праці О. Шестопал, М. Головіна, О. Соловійова, Н. Даниленко, Д. Ольшанського, Ж. Тоценка, Р. Сігел, Л. Преснякової, М. Мунтяна. Особливості політичної соціалізації на сучасному етапі розвитку суспільства аналізуються О. Проскуріною, О. Степановою, С. Колобовою, І. Конодою, В. Русскіним, М. Хуге, Е. Кац, Д. Мамасвим, Е. Смітом, Д. Оуен, Г. Чередник. Методологічні аспекти вивчення політичної соціалізації досліджуються О. Малакановою, А. Ігрушко, О. Мелешкіною, М. Доганом, Д. Пелассі, Д. Истоном, Л. Окольською,

Політична соціалізація розглядається за аналогією із загальним процесом соціалізації як процес включення людини в політичну систему. Як зазначає О. Шестопал, можна розділяти тлумачення поняття політичної соціалізації у вузькому та широкому сенсі [4]. Політична соціалізація як сторона, епіфеномен загальної соціалізації забезпечує включення громадян у панівну політичну систему через соціальну структуру. Тоді як "політична соціалізація" у вузькому сенсі означає "деталі включення громадян у панівну політичну систему в ході інтеграції до всієї суспільної структури і взаємозв'язки між цими деталями" [4]. Ці деталі виявляються в безпосередній участі в політичному житті. Тут може йти мова про формування партійно-політичних установок і орієнтацій, підтримку тих або інших політичних лідерів, вміння вести політичну дискусію, розумітися на роботі виборчої системи, приймати правильно рішення на виборах тощо. Проте, як справедливо відзначає М.О. Головін [3, с. 30], у перехідний період, коли нова політична система з її інститутами ще не повністю сформувалася, політична соціалізація у вузькому сенсі цього терміна має другорядне значення, оскільки в умовах суспільства, що

трансформується, політико-соціалізаційний ефект подій суспільного життя виходить далеко за межі політики у вузькому сенсі цього слова. Справляючи вплив на все суспільство, політична соціалізація в широкому сенсі цього терміна все ж таки має пріоритетне значення.

Так само як і загальна соціалізація, політична соціалізація є двостороннім складним процесом взаємодії індивіда і політичної системи. З одного боку, політична соціалізація включає цілеспрямовану дію політичної системи на індивіда і являє собою процес передачі політичних норм, що існують в суспільстві, орієнтацій, цінностей і моделей політичної поведінки [5, с. 388; 6, с. 55; 7, с. 62] (тобто політичної культури) від одного покоління до іншого, від одних соціальних груп і спільнот до інших.

З іншого боку, політична соціалізація включає і власну активність індивіда, тобто вибіркоче освоєння і перетворення пропонованих суспільством норм політичної культури у свої власні цінності й установки. У цьому відношенні вплив політичної системи на політичне формування особистості певною мірою залежить від внутрішніх переконань індивіда.

Таким чином, в обох випадках політична соціалізація – це процес, який розгортається на різних рівнях суспільних взаємодій: як індивідуальному, так і суспільному. Але характер його протікання може бути різним, що слід враховувати при емпіричному дослідженні процесу. З вищезазначеного можна зробити висновок про те, що сучасні дослідження політичної соціалізації також мають ґрунтуватися на комбінації двох підходів і розглядати цей процес як на соціетальному рівні, так і на рівні особистісному, з використанням теоретичних і емпіричних методів та узагальнень.

Автор даної статті дотримується позиції, що у визначенні політичної соціалізації має бути підкреслений процес взаємодії індивіда і політичної системи. З огляду на це, доцільним є визначення цього процесу в інтерпретації Д. Ольшанського: "Це процес включення людини в політичну систему шляхом наділення її досвідом даної системи і держави, що виникла на її основі. Досвід певної політичної системи закріплюється в політичній культурі. Тобто, це такий процес взаємодії індивіда і політичної системи, метою якого є адаптація індивіда до даної системи, перетворення його на особистість громадянина" [8, с. 129].

Політична соціалізація в соціумі перехідного періоду – складний та багаторівневий процес. Тому при його дослідженні необхідно застосовувати підходи, що стосуються таких аспектів політичної соціалізації: по-перше, це сукупність суспільних умов і факторів політичної соціалізації на мега-, макро-, мезо- і мікрорівнях соціальної системи, специфічних для конкретного історичного періоду. При цьому слід враховувати політико-соціалізуючий вплив не лише яскравих подій історичного періоду, але й латентний вплив повсякденних економічних, політичних та культурних умов соціалізації на різні вікові когорти. Наприклад, не можуть не позначатися на політичній соціалізації особистості погіршення соціально-економічної ситуації в країні, процес деідеологізації тощо. Крім того, в конфігурацію умов політичної соціалізації входять об'єктивні

демографічні характеристики періоду, політико-поколінна ситуація (співвідношення поколінь, які виступають у ролі агентів соціалізації, і тих когорт, які, в основному, лише відчувають на собі соціалізаційний вплив). По-друге, необхідно враховувати показники, що характеризують змістові сторони політичної соціалізації (дані про політичну ідентичність, ціннісні орієнтації, ідеологічні та партійно-політичні установки, політичну поведінку представників поколінь, питання формування ставлення до нової суспільної системи в цілому). Неможливо зрозуміти політичні трансформаційні процеси без всебічного аналізу мотивацій політичної поведінки індивідів, без з'ясування тих причин і факторів, які визначають їх політичний вибір, змушують підтримувати чи заперечувати інституціональні політичні зміни.

Із завданням дослідження конфігурації умов політичної соціалізації дозволяє впоратися системний та структурно-функціональний підхід. Системний підхід дає можливість розглядати даний процес як елемент цілісної системи соціалізації, спрямовуючи увагу дослідника на зв'язок між умовами загальної і політичної соціалізації. Даний підхід допомагає вирішити проблеми послідовного аналізу соціального контексту соціалізації, внести логіку в розгляд процесів трансформації суспільства як зміни умов соціалізації. Іншими словами, простежити, яким чином соціальні зміни, що почалися в одній із підсистем, поширюються на інші і які наслідки це може мати для процесу політичної соціалізації [3, с. 70–71]. У межах структурно-функціонального підходу (як однієї з найважливіших форм застосування системного підходу) політична соціалізація може розглядатися як одна з базових функцій інститутів соціального відтворення в умовах переходу суспільства від авторитарної до демократичної політичної системи. Разом з тим, обмеженість цього підходу полягає в недостатній увазі до аналізу мікрорівня політичних процесів, а особистість постає як пасивний об'єкт соціалізації.

Для дослідження ж змістовних аспектів політичної соціалізації необхідне звернення до методологічного потенціалу таких підходів, які дозволяють фіксувати індивідуальні процеси сприйняття політичних ситуацій та прийняття політичних рішень. Такими підходами можуть бути символічний інтеракціонізм, біхевіоралізм, когнітивний підхід, теорії раціонального вибору, феноменологічна соціологія тощо.

Мікросоціологічні парадигми дозволяють розглядати процес політичної соціалізації у всій повноті та значущості його суб'єктивної складової, розкриваючи активну роль індивіда в процесі політичної соціалізації, який не просто засвоює досвід, але й перетворює його на власні цінності, установки, орієнтації. Шляхом визначення того, що відбувається в тій чи іншій ситуації міжіндивідуальної взаємодії, мікросоціологічний підхід, тим не менш, характеризується відсутністю системного погляду на суспільні процеси, на даючи відповіді на питання, що відбувається в країні в цілому.

Таким чином, з метою дослідження політичної соціалізації в умовах масштабних структурних змін у суспільстві та політиці, необхідний теоретико-

методологічний підхід, що дозволяв би інтегрувати макро- і мікросоціологічні основи дослідження даного процесу.

У цьому плані досить перспективною є концепція конструктивістського структуралізму П. Бурдьє.

Теорія Бурдьє вважається інтегральною соціологічною теорією і є спробою подолання протиріч між макро- та мікроаналізом, агентом і структурою, що породжує так звані "парні поняття" (англ. paired concepts).

Концепція конструктивістського структуралізму (структуралістського конструктивізму) Бурдьє передбачає підхід, що ґрунтується на уявленні про те, що соціальні структури обумовлюють практики і уявлення агентів, а агенти виробляють практики і тим самим відтворюють і перетворюють структури [9, с. 49].

Таким чином, соціолог спробував подолати однобічність як об'єктивізму, так і суб'єктивізму, вважаючи, що не можна редукувати структури до взаємодії суб'єктів (що робить суб'єктивізм), але також не можна виводити дії і взаємодії зі структури (що робить об'єктивізм).

Ця теорема дозволяє вивчати характер соціальних практик у контексті інтегрального обліку дуже різних факторів соціального життя. У найзагальнішому вигляді сам Бурдьє представляє її таким чином: <(габітус) x (капітал)> + поле = практики.

За допомогою понять "габітус" і "соціальний простір" долається розрив між макро- і мікроаналізом соціальних реалій.

За Бурдьє, об'єктивне соціальне середовище виробляє габітус – систему стійких диспозицій, структурованих минулими практиками, і таких, що структурують наступні (від лат. habitus – властивість, звичка). Індивіди конструюють соціальні структури, але це конструювання не є довільним, воно зумовлене тими соціальними структурами, які в процесі накопичення життєвого досвіду, виховання, освіти сформували розумові та поведінкові установки індивідів [9, с. 50].

Таким чином, габітус формується в ході суб'єктивного засвоєння об'єктивних структур соціального простору і схиляє індивідів сприймати ці структури як само собою зрозуміле.

Сукупність позицій, що фіксують об'єктивні відмінності, і диспозицій, що визначають суб'єктивні оцінки, утворює соціальний простір – комплекс відносин, які об'єднують і розділяють агентів символічно і фізично.

Весь соціальний простір нерівномірно розподілений у часі та просторі і складається з кількох полів – поля політики, поля економіки, поля релігії, наукового поля, поля культури і т.д. Кожне з полів є автономною щодо інших полів ареною боротьби за ресурси і символічне визнання. Автономність обумовлена тим, що успіх – зайняття домінуючої позиції в даному полі (економічному, політичному, академічному тощо) – залежить від володіння специфічним капіталом. Кожне поле передбачає певну гру: певні ставки та інтереси гравців, що не зводяться до ставок та інтересів в інших полях. Наприклад, основною ставкою в політичній грі є не тільки право на використання об'єктивних ресурсів влади (армія, фінанси і т.д.), але й монополія на виробництво і поширення політичних уявлень і думок. Політичне поле – це своєрідний ринок політичних думок, про-

грам, партій. Політична боротьба – перш за все боротьба за форми пізнання соціального світу, боротьба за можливість зберегти або трансформувати соціальний світ, зберігаючи або трансформуючи категорії сприйняття цього світу, які і роблять цей світ можливим. Ієрархія всередині кожного поля і між різними полями залежить від уявлень про цю ієрархію, тому політика як боротьба за владу передбачає символічну боротьбу за уявлення [10].

Природно, що те чи інше соціальне поле не може існувати без адекватної полю практики агентів: у політичне поле потрапляють не всі, а лише ті індивіди, які так чи інакше мають стосунок до політики; у релігійне – віруючі люди і т.д.

Уводячи поняття агента на противагу суб'єкту, Бурдьє дистанціюється від традиційного структуралізму, згідно з яким соціальна структура повністю детермінує і соціальний статус людини, і її поведінку. Агенти ж схильні до власної активності.

Поле завжди постає перед агентом уже існуючим, заданим, а конкретно індивідуальна практика може лише відтворювати і перетворювати поле.

Концепція поля дозволяє виокремити механізми породження дій: свідомий і спонтанний. З одного боку, поле вимагає раціонального підходу до діяльності: постановка цілей, завдань, засобів і шляхів досягнення, а з іншого – ефект спонтанності присутній завжди, що залежить від виду діяльності та його позиції в суспільстві.

У цілому ж, формула Бурдьє відображає суть запропонованої ним методологічної стратегії.

Якщо дослідник має дані про габітус агента, обсяги і структуру його капіталів, знає, в якому конкретно соціальному полі агент діє, можна отримати бажане – знання про характер його соціальних практик, здібності конструювати ті чи інші структури.

На думку вченого, можливості конкретного агента в політичному полі визначаються не лише його власною політичною позицією, а й позиціями в інших полях, які залежать від наявності відповідного капіталу.

Як використовувати теорію структуралістського конструктивізму П. Бурдьє для інтерпретації нинішніх політичних реалій українського суспільства?

Перш за все, потрібно виходити з того, що будь-яка подія в кінцевому рахунку детермінована безліччю взаємодій структур і діяльних агентів, які можна проаналізувати за різними показниками. Але головне – це дослідження можливостей макрополітичних структур і політичних агентів на мікрорівні в спільному оперуванні.

Досі наші керівники країни не рахувалися з об'єктивною взаємодією макро- і мікросоціальних процесів, і тому так і не зуміли зрозуміти, чому їх революційно-реформістські задуми так ніколи і не втілилися в життя відповідно до задуманого. При зламі старих і створенні нових інститутів не враховувалися можливості і потенції (капітали індивідів), їх колективні та індивідуальні габітуси – схильності діяти певним чином. Згідно ж з положеннями

теорії структуралістського конструктивізму, не можна успішно трансформувати суспільство в цілому, не досягнувши успіху в перетворенні габітусу, мікросоціальних практик у бажаному напрямку.

Мікросоціальні практики містять у собі як потенціал до змін, так і потенціал збереження історично сформованих зразків поведінки, традицій, правил.

Структуралістський конструктивізм дозволяє проаналізувати стан взаємодії політичних структур та агентів, виявити канали вираження часом різних і невизначених політичних інтересів соціальних спільнот, причому не тільки через офіційні владні структури, але і по всьому політичному простору. В умовах кризового українського суспільства це особливо актуально, оскільки як старі, так і новостворювані політичні структури або функціонують погано, або взагалі не функціональні для багатьох громадян.

Вирішення цієї проблеми, згідно з логікою теорії структуралістського конструктивізму, бачиться не в тому, щоб механічно запозичувати з інших соціальних реалій соціально-політичні структури, які неадекватні українському габітусу, а в тому, щоб Україна мала свої інститути, сумісні з мікросоціальними практиками своїх громадян.

Висновок. Відносно застосування концепції конструктивістського структуралізму до дослідження політичної соціалізації даний підхід уявляється цінним з таких позицій: по-перше він дозволяє різнобічно підходити до дослідження політичної соціалізації, беручи до уваги безліч взаємозв'язків структур та агентів, не обмежуючись розглядом умов соціалізації виключно в межах політичного поля. По-друге, твердження Бурдьє про те, що люди "надають непропорційно великого значення ранньому досвіду", результатом чого є неадаптованість до нових реалій, можна пов'язати з необхідністю перевірки концепції "стійкості" дитячих і юнацьких уявлень про політику (persistence perspective).

Отже, конструктивістський структуралізм як інтегративна парадигма дає можливість відповісти на питання: як вплив суспільних відносин політичної соціалізації, з одного боку, та особистісні уявлення та досвід – з іншого, формують практику політичної соціалізації певних політичних поколінь.

1. Головин Н.А. Когортный анализ в исследованиях социализации: методологические проблемы [Електронний ресурс] / Н.А.Головин. – Доступний з : http://www.soc.pu.ru/persons/golovin/werke/apc_analyse.doc

2. Игрушко А.Ю. Методологические особенности изучения политической социализации [Електронний ресурс] / А.Ю.Игрушко. – Доступний з : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Staptp/2009_43/files/ST43_09.pdf

3. Головин Н.А. Теоретико-методологические основы исследования политической социализации / Н.А.Головин. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2004. – 288 с.

4. Шестопал Е.Б. Политическая психология [Електронний ресурс] / Е.Б.Шестопал. – Доступний з : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Shestop/index.php

5. Соловьев А.И. Политология : политическая теория, политические технологии : учебник для студентов вузов /А.И.Соловьев. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 559 с.
6. Малетин С.С. Политология : авторизованное учебное пособие для студентов заочного отделения / С.С.Малетин. – Новосибирск, 1998. – 69 с.
7. Даниленко Н. Засоби масової комунікації і політична соціалізація особистості / Н.Даниленко // Соціальна психологія. – 2004. – № 4 (6). – С. 61–70.
8. Ольшанский Д.В. Основы политической психологии / Д.В.Ольшанский. – Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 496 с.
9. Кравченко С.А. Социология: Парадигмы через призму социологического воображения : учеб. пособие для вузов / С.А.Кравченко. – М. : Экзамен, 2002. – 310 с.
10. Бурдье П. Социология политики : пер. с фр. [Электронный ресурс] / П.Бурдье ; сост., общ. ред. и предисл. Н.А.Шматко. – Доступный з : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Burd/index.php

Отримано 18.03.11

Л.Ю. Кожекина

ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ КОНЦЕПЦИИ
КОНСТРУКТИВИСТСКОГО СТРУКТУРАЛИЗМА П.БУРДЬЕ
К ИССЛЕДОВАНИЮ ПРОЦЕССА ПОЛИТИЧЕСКОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ
В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДНОГО ОБЩЕСТВА

Раскрывается специфика процесса политической социализации в социуме переходного периода. Подчеркивается необходимость интеграции макро- и микросоциологических основ исследования данного процесса. Анализируется концепция конструктивистского структурализма П.Бурдье с точки зрения возможностей ее применения к исследованию процесса политической социализации в условиях трансформирующегося общества.

Ключевые слова: политическая социализация, конструктивистский структурализм, габитус, социальное пространство, политическое поле, агент.

Kozhekina L.Y.

PERSPECTIVES OF THE APPLICATION OF THE CONCEPTS OF
P.BOURDAIS' CONSTRUCTIVISM STRUCTURALISM TO THE RESEARCH
OF POLITICAL SOCIALIZATION IN CONDITIONS OF TRANSITIONAL
SOCIETY

The specificity of the political socialization in the transitional society is shown. The necessity of the integration of macro and micro foundations of the research is underlined. The concept of P.Bourdais' constructivism structuralism is analysed from the point of its application to the research of political socialization in the transitional society.

Key words: political socialization, constructivist structuralism, habitus, social space, political field, agent.